

РОЗДІЛ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА.

ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КОНКРЕТИЗАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Андрущакевич Ю.В.,

здобувач Київського університету права
НАН України

Аналізуються існуючі в юридичній літературі точки зору щодо співвідношення конкретизації і тлумачення правових норм. Визначаються спільні риси конкретизації і тлумачення та досліджуються особливості конкретизації як самостійної юридичної діяльності.

Ключові слова: конкретизація, тлумачення, правотворчість, правозастосування.

Анализируются существующие в юридической литературе точки зрения соотношения конкретизации и толкования норм. Определяются общие черты конкретизации и толкования, исследуются особенности конкретизации, как самостоятельного вида юридической деятельности.

Ключевые слова: конкретизация, толкование, правотворчество, правоприменение.

In this article the different points of view of a parity of a concrete definition and interpretation of norms in the legal literature are analyzed. Concrete definition and interpretation common features are defined, features of a concrete definition, as independent are investigated.

Keywords: concretization, interpretation, lawmaking, law enforcement.

Конкретизація правових норм як найважливіший інструмент пізнання, реалізації й удосконалення права та як специфічна юридична діяльність має важливе значення для правового регулювання, є необхідною умовою існування й розвитку права.

Невизначеність та абстрактність правової матерії, зростаюча потреба у правильному, одноманітному застосуванні юридичних норм, динаміка суспільних відносин обумовлює розвиток конкретизації в процесі тлумачення норм права. Конкретизація як елемент правового регулювання в значній мірі пов'язана з тлумаченням правових норм. Дослідження призначення та особливостей конкретизації в процесі тлумачення норм права є важливим з точки зору забезпечення ефективності правового регулювання.

Окремі аспекти означеної проблеми були предметом дослідження таких вчених, як П.М. Рабінович, Г.Г. Шмельова, А.Б. Венгеров, С.Н. Братусь, А.С. Піголкін, М.В. Горшеньов, О.Ф. Черданцев та інші. Однак, комплексний аналіз питань, пов'язаних з дослідженням особливостей конкретизації в процесі тлумачення норм права ще не здійснювався, що і обумовило важливість та актуальність обраної теми.

Метою даної публікації є дослідження призначення і особливостей конкретизації в процесі тлумачення норм права, виявлення спільних та відмінних рис конкретизації і тлумачення правових норм. Саме це обумовлює постановку завдання – визначення співвідношення та взаємозв'язку конкретизації і тлумачення норм права з метою уточнення характеру кожного з цих різновидів юридичної діяльності.

Тлумачення правових норм у загальному вигляді забезпечує визначення змісту нормативно – правових актів, націлене на розкриття відображеної в них волі нормотворця. [1, с.66]. Тлумачення має подвійний зміст. З одного боку це внутрішній пізнавальний процес, що полягає у з'ясуванні сенсу юридичної норми, визначення її змісту. З іншого боку, це зовнішній вираз, результат пізнавального процесу, роз'яснення змісту юридичної норми [2, с. 86].

Існує також інший погляд, який не передбачає обов'язкової необхідності відокремлення процесу з'ясування сенсу норми права та відображення в їх роз'ясненні, оскільки внутрішній мислений процес не має юридичного значення [3, с. 55].

Особливу роль тлумачення відіграє в правотворчому процесі та використовується з метою усунення неточностей та можливих помилок. Оскільки право характеризується такою якістю як системність та юридичні норми тісно взаємодіють між собою і новостворена юридична норма повинна логічно входити до існуючої системи права. Тлумачення надає сенсу вже існуючим нормам права, дозволяє виявити прогалини в правовому регулюванні, сприяє створенню більш досконалих правових приписів.

Тлумачення є важливим елементом реалізації права в цілому та правозастосування, зокрема. Воно є передумовою правильного та одноманітного застосування норм права, що тлумачаться. Таким чином, тлумачення проникає в усі сфери правового регулювання та є умовою його здійснення.

У юридичній літературі є різні точки зору з проблеми співвідношення конкретизації та тлумачення правових норм серед яких відокремлюють наступні:

1) *тлумачення ототожнюється з конкретизацією юридичних норм.* Наприклад, А.С. Піголкін під тлумаченням розуміє конкретизацію правової норми як істотне уточнення її змісту [4, с. 122-141];

2) *конкретизація поглинається тлумаченням.* Ця ідея належить О.Ф. Черданцеву, який розглядає окремі мисленні операції в процесі тлумачення та відносить до них: а) роз'яснення, визначення слів та виразів; б) реконструювання норм права на основі одиничних елементів правового тексту; в) конкретизацію норм права або їх окремих елементів; г) доказ та спростування тез, що розкривають сенс норми права; д) різного роду оцінки [5, с. 11-12]. Таким чином, здійснення конкретизації, на думку О.Ф. Черданцева, є складовою частиною процесу тлумачення;

3) *тлумачення поглинається конкретизацією та розглядається як форма конкретизації.* Цю теорію підтримує А.С. Піголкін, який уточнює свою точку зору щодо того, що конкретизація буває різною: з одного боку вона полягає в створенні нових правових норм, що не виходять за межі законів, розвивають та деталізують його положення, є допоміжними по відношенню до нього... З іншого боку, нормативне тлумачення – це така конкретизація, яка пов'язана з роз'ясненням вже існуючої норми і полягає в поясненні та уточненні її сенсу, деталізації її змісту суворо в межах самого розпорядження

[4, с.70].

Очевидно, що мова йде про правотворчу конкретизацію. В іншому випадку автор говорить про тлумачення в процесі реалізації права, в правозастосуванні та між конкретизацією в межах правозастосування і тлумачення ставить знак рівності; конкретизація в правозастосовчій діяльності здійснюється у формі тлумачення.

На думку А.Ф. Ноздрачова, конкретизація положень закону та підзаконного акту здійснюється в декількох формах: а) тлумачення; б) формулювання нових правових норм; в) деталізація правових норм [6, с. 75]. Тлумачення, таким чином, розглядається в якості однієї з форм конкретизації, що поглинається нею.

4) *конкретизація та тлумачення співвідносяться як мета та засіб*. Цю точку зору підтримує М.М. Воппенко, який розглядає взаємовідношення тлумачення та конкретизації юридичних норм у вигляді «відношення засобу до мети, загального до одиничного» та зауважує, що «найбільш рельєфно конкретизація у вигляді результату тлумачення та застосування права здійснюється в процесі правозастосовчої діяльності» [7, с. 22].

Тлумачення норм права характеризується як загальною умовою та засіб, за допомогою якого є можливість конкретизувати або аналогічно вирішити визначений правовий казус. В процесі правотворчої конкретизації, на думку М.М. Воппенко, тлумачення виступає в якості «результату розвитку правових норм та створення нових при використанні прийомів та засобів тлумачення, та в якості «засобів виконання прогалин у праві» [7, с. 23], що є можливим після використання всіх прийомів тлумачення;

5) *право на конкретизацію виходить з права на тлумачення*. А.К. Безіна і В.В. Лазарев вказують, що з правомочностей пленумів вищих судів стосовно надання роз'яснень по питаннях застосування законодавства випливає їх право на конкретизацію [8, с. 7], тобто по суті з права на тлумачення слідує право на конкретизацію.

Такий висновок можливо здійснити аналізуючи твердження П.О. Недбайло з приводу природи тлумачення в формі роз'яснення: «Пленум Верховного суду не тільки роз'яснює закон, коли має місце неправильне його застосування. В більшості випадків він розкриває сенс норми в напрямку її конкретизації у відповідності до визначених фактів суспільного життя, тобто розкриває та уточнює гіпотезу норми у відношенні до конкретних випадків суспільного життя» [3, с. 358]. Таким чином, суд здійснює тлумачення правової норми з метою правильного застосування останньої, має право застосувати дану норму по відношенню до визначеного факту.

б) *тлумачення та конкретизація розглядаються як самостійні поняття, тісно пов'язані між собою*. [9, с.11-12].

Конкретизація та тлумачення забезпечують однаманітне застосування юридичних норм та мають спільні риси. Дані обставини дають змогу формувати помилкове уявлення про тотожність вказаних процесів.

Спільність конкретизації та тлумачення юридичних норм можна розглядати в наступному:

об'єктивна необхідність для забезпечення ефективного правового регулювання;

здійснення вказаних процесів компетентними державними та іншими уповноваженими органами влади;

здатність бути передумовою однаманітного застосування та реалізації юридичних норм, а також – засобами забезпечення законності;

об'єктом є норма права;

фіксування їх результатів в визначеній формі та юридична обов'язковість таких результатів для визначеного кола суб'єктів.

Не дивлячись на тісний зв'язок конкретизації та

тлумачення права вони не тотожні, оскільки мають специфічні особливості, які дають змогу вважати їх самостійними, відокремленими один від одного процесами [10, с. 6].

По – перше, необхідність такого розмежування полягає у різниці мети та функцій цих процесів в правовому регулюванні. Метою тлумачення права, як діяльності по роз'ясненню сенсу юридичної норми, є повне розкриття змісту державної волі, що виражена в нормативно – правових актах для вірного та однаманітного розуміння і застосування норм права. Для цього необхідно встановити значення та сенс мовних виразів, що знаходяться в них. Тому, гносеологічна функція такого тлумачення як одного з моментів процесу пізнання права полягає у встановленні значення та змісту тексту нормативно – правових велінь, в яких закріплена державна воля. Тлумачення права не супроводжується будь – якими перетворенням змісту юридичної норми. Метою конкретизації права є підвищення точності у визначеності правового регулювання, для досягнення якої в процесі конкретизації необхідно здійснити переробку (модифікацію) змісту норми права, завдяки чому воно стає більш конкретним.

Таким чином, розглянуті процеси переслідують різну мету та виконують різні функції в правовому регулюванні.

По – друге, вивчення логіко – гносеологічного механізму кожного з цих процесів виходить з того, що логіко – гносеологічні особливості різних сценаріїв, що супроводжують формування правозастосовчого рішення накладають певний відбиток і на юридично – регулятивні властивості, можливості тих актів, в яких фіксуються результати подібних операцій [11, с. 231-232].

В юридичній літературі відокремлені способи тлумачення права – текстовий (або в інших термінах, філологічний, граматичний, мовний) систематичний, історико – політичний та інші – розрізняють в значній мірі, в залежності від того, які риси та якості права необхідно враховувати при тлумаченні норми права. Вони дають уявлення про тлумаченні як про специфічний юридично – пізнавальний процес. Аналізуючи тлумачення права в юридико – гносеологічному аспекті, потрібно визначити логічний механізм його здійснення.

В основу механізму тлумачення покладається, на наш погляд, логічна операція визначення поняття; використовуються також методи, похідні від неї (опис, характеристика, порівняння, пояснення). Сутність вказаної операції полягає у встановленні та розкритті змісту понять шляхом перелічення його суттєвих ознак. Тому головна функція визначення полягає у встановленні значення та сенсу тих чи інших термінів. [11, с. 87]. Методом встановлення суттєвих ознак, а отже і методом формування визначених правових понять, в яких виражений зміст норми права, як раз і виступають перераховані вище способи тлумачення права.

Слід зазначити, що при тлумаченні норми права об'єм поняття, що роз'яснюється дорівнює об'єму визначеного поняття. Ці два поняття (визначене, і те, що визначається) можуть бути замінені один одним в тексті нормативно – правових актів в силу логічного правила заміненості термінів один одним [13, с. 106]. Дане положення є важливим для тлумачення права, забезпечує його піднормативність, законність: результат тлумачення повинен бути завжди тотожним сенсу (змісту) норм права, визначеному законодавцем. Тому, на нашу думку, не можливо погодитись з тими авторами, які вважають, що конкретизація здійснюється через розповсюдження та обмеження тлумачення закону. [4, с.17].

В літературі радянських часів зазначалось, що: розповсюджене та обмежене тлумачення не є розширення або звуження змісту норми, а являє собою приведення

тексту норми у повну відповідність з її дійсним змістом, ідеєю правової норми [14, с. 482]. Щож до логічного механізму здійснення конкретизації юридичних норм, то його головним засобом, як було зазначено вище, є операція обмеження понять, сутність якої нами була розкрита вище.

По – третє, аналіз особливих логічних механізмів конкретизації та тлумачення права призводить до висновку про те, що і юридичні результати цих процесів не можуть бути ідентичними. Тлумачення передбачає розуміння змісту термінів. Значення будь – якого досліджуваного терміну і виразу повинно бути надано їх зрозумілим змістом [14, с.12]. Тому підсумком тлумачення права є розуміння змісту недосконалої норми.

Результатом конкретизації права є відносно нове правило поведінки, зміст якого виражений в менш абстрактних поняттях, в силу чого має більш вузьку сферу застосування, ніж норма, що конкретизується. Результати конкретизації (як правила поведінки) завжди здійснюють регулюючий вплив на суспільні відносини. На підставі цього конкретизуючі акти повинні бути самостійними підставами для вирішення конкретних юридичних справ, діяти з моменту їх встановлення відповідними органами влади [15, с.16].

Навпаки, результати тлумачення (як правило розуміння) не можуть виступати в якості самостійного та безпосереднього регулятора суспільних відносин. В юридичній літературі зазначається, що інтерпретаційні акти не повинні ставитися в основу юридичної справи, а можуть використовуватися в якості одного з аргументів того чи іншого розуміння закону, тієї чи іншої юридичної кваліфікації факту [5, с. 158]. Тому вони характеризуються як акти, що мають організаційно – допоміжне значення [16, с.30].

Таким чином, тлумачення тісно пов'язане з конкретизацією, але воно має свою особливу природу. Завданням тлумачення є встановлення того сенсу, який вкладений в норму права законодавцем. Конкретизація ж передбачає подальший розвиток, деталізацію волі законодавця. Ця діяльність виходить за межі тлумачення норм права. Тлумачення передуює конкретизації, слугує її необхідною передумовою. Без повного розуміння сенсу правового розпорядження не можливо конкретизувати його, застосовуючи до індивідуально – конкретних умов місця, часу, характеру обставин.

Особливістю конкретизації, яка є відмінною від тлумачення є те, що здійснюючись в межах нормативно – правових розпоряджень, воно є засобом поглиблення пізнання права, яке вносить в правозастосовчий процес, в правове регулювання конкретних суспільних відносин новий елемент, нові ознаки, які в окремих випадках отримують форму правоположень [6, с. 88].

Тлумачення необхідне для розкриття змісту будь-якої норми права, а конкретизації підлягають лише ті норми, які не містять достатньо повних або конкретно визначених вказівок про умови дії норми, права та обов'язки сторін або юридичні санкції. Її об'єктом є відносно – визначені норми права. [7, с. 81]

Взаємодію тлумачення та конкретизації слід розглядати як відносини засобу до мети (загального до

одиночного). В процесі правозастосовчої діяльності конкретизація є результатом тлумачення. Конкретизація права в кінцевому випадку - це є наближенням норми до умов її застосування, для того щоб зробити правильні висновки з такої норми до умов її застосування, визначити можливість чи неможливість її застосування в даному конкретному випадку. *У будь-якому разі, визнання процесів тлумачення та конкретизації повинно сприйматися як два різноманітних види юридичної діяльності. У той же час слід зауважити, що врахування особливостей конкретизації в процесі тлумачення норми права є вимогою правильного застосування норми права в кожному конкретному випадку.*

Виходячи з аналізу підходів, висловлених у науковій літературі, ми дотримуємося думки, що конкретизація може розглядатися: 1) як процес утворення пари понять, що перебувають у родо-видовому відношенні; 2) як результат цього процесу (сам факт утворення такої пари понять).

Теоретичне дослідження таких категорій, як “тлумачення” і “конкретизація” призводить до наступних висновків:

а) оскільки метою тлумачення норми права є встановлення її точного змісту, то здійснити повне і остаточне тлумачення оціночного поняття в принципі неможливо. Цей висновок обумовлений логічними особливостями останніх. Одночасно ми можемо дійти висновку, що існує нерозривний зв'язок між тлумаченням правової норми і конкретизацією оціночного поняття; остання є певним етапом тлумачення правової норми і має ті ж форми і види, що і тлумачення.

б) форма конкретизації розглядається як зовнішній вияв процесу конкретизації (оцінка) та результату цього процесу.

в) суб'єктний склад відносин по конкретизації визначається залежно від виду останньої. Суб'єктами нормотворчої конкретизації оціночних понять в Україні є: Верховна Рада України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Конституційний Суд України, Президент України, Кабінет Міністрів України; Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, міністерства, органи місцевої влади, Пленум Верховного Суду України. Суб'єктами нормореалізаційної конкретизації є суб'єкти, які реалізують норми, що містять оціночні поняття, і регулюють відносини, що тісно пов'язані з ними. Залежно від форми реалізації норми визначається конкретний суб'єктний склад відносин по конкретизації оціночного поняття.

Отже, враховуючи викладене вище, можна зробити висновок, що: 1) конкретизація та тлумачення – явища об'єктивні, які властиві правовому регулюванню; 2) вони мають спільні риси та складний характер співвідношення та взаємовпливу; 3) тлумачення норм права виступає як загальна умова та засіб, за допомогою якого здійснюється конкретизація правової норми; 4) тлумачення юридичної норми передуює її подальшій конкретизації; 5) тлумаченню підлягає будь – яка норма, а конкретизація можлива тільки тоді коли, сам законодавець допускає поглиблення змісту нормотворчого розпорядження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Пиголкин А.С. Толкование норм права и правотворчество: проблемы соотношения // Закон: создание и толкование / Под ред. А.С. Пиголкина. М., 1998. – 302 с.
2. Ткаченко Ю.Г. Нормы советского социалистического права и их применение. М., 1955. - 86 с.
3. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. М., 1960. – 551 с.
4. Пиголкин А.С. Толкование нормативных актов в СССР. М., 1962. – 225с.
5. Черданцев А.Ф. Толкование советского права. М., 1988 - 250 с.
6. Ноздрачев А.Ф. Нормативные акты министерств и ведомств в СССР: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1968. – 100с.
7. Вопленко Н.Н. Толкование права. Общая теория права. Курс лекций. Нижний Новгород, 1993. – 371 с.
8. Безина А., Лазарев В. Конкретизация права в судебной практике // Советская юстиция. 1968. N 2. - С. 6-12.

9. Шмелева Г.Г. Конкретизация социалистического права как фактор совершенствования правового регулирования: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук., Л., 1988. – 104с.
10. Рабинович П.М. Упрочение законности – закономерность социализма. М. 1976. – 378 с.
11. Горский Д.П. Теория определения. М., 1974. – 98 с.
12. Общая теория государства и права. Социалистическое право. М, 1972. - 502 с.
13. Волошко И.М. Логіко – гносеологический аспект понятия интерпретации: Автореф. дис. ... канд. филос. наук. К., 1972. – 103 с.
14. Лазарев В.В. Эффективность правоприменительных актов. С.16.
15. Черданцев А.Ф. Толкование права. Общая теория государства и права. Академический курс. В 2 т. Том 2: Теория права. М., 1998. – 323 с.
16. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. М., 1972. - 172 с.